

Е. І. Цибульська

КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ТИПОЛОГІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ІНСТИТУТІВ

Дається типологія та класифікація економічних інститутів. Обґрунтовується, що українська економіка працює в умовах дії екстрактивних інститутів, які створюють негативні стимули для більшості громадян України в досягненні економічного успіху і підсилюють кризу в країні. Доводиться, що економічне зростання української економіки в умовах екстрактивних інститутів не веде до істотного зростання добробуту більшості населення. Робиться висновок про необхідність поліпшення якості інституційного середовища в Україні шляхом реформування її в сторону створення і розвитку інклюзивних інститутів.

Ключові слова: економічний інститут, класифікація, типологія, інституційна структура, інклюзивний інститут, екстрактивний інститут.

Цыбульская Э. И. Классификация и типология экономических институтов

Дается типология и классификация экономических институтов. Обосновывается, что украинская экономика работает в условиях действия экстрактивных институтов, которые создают негативные стимулы для большинства граждан Украины в достижении экономического успеха и усиливают кризис в стране. Доказывается, что экономический рост украинской экономики в условиях экстрактивных институтов не ведет к существенному росту благосостояния большинства населения. Делается вывод о необходимости улучшения качества институциональной среды в Украине путем реформирования ее в сторону создания и развития инклюзивных институтов.

Ключевые слова: экономический институт, классификация, типология, институциональная структура, инклюзивный институт, экстрактивный институт.

Tsybulska E. Classification and typology of economic institutions

Typology and classification of economic institutions is given. It is substantiated, that the Ukrainian economy operates under the conditions of the action of extractive institutions which create negative incentives for the majority

of Ukrainian citizens to achieve economic success and intensify the crisis in the country. It is proved that economic growth of the Ukrainian economy in conditions of extractive institutions does not lead to a significant increase in the welfare of the majority of the population. The conclusion about the need to improve the quality of the institutional environment in Ukraine by reforming it towards creating and developing inclusive institutions is made.

Key words: economic institution, classification, typology, institutional structure, inclusive institution, extractive institution.

Проблеми, з якими зіткнулась Україна після проголошення незалежності, з усією очевидністю виявили визначальну роль інституційних факторів в економічній сфері. Для створення ефективної ринкової економіки винятково необхідним є відповідний комплекс інститутів. Останній є важливим чинником економічного розвитку, оскільки визначає можливості і обмеження суб'єктів економічної діяльності. Американські економісти Бредфорд де Лонга та Лоуренс Генрі Саммерс стверджують, що головні проблеми, які нас очікують у майбутньому будуть більш за все пов'язані не з мікро-, а з макрорівнем, а саме: як повинен діяти уряд, щоб забезпечити ефективне використання прав власності, інституційного середовища та «правил гри», які є фундаментом ринкової економіки [1].

Сьогодні, коли відбуваються кардинальні зміни в національних економічних системах під впливом процесів глобалізації, є надзвичайно актуальним системний аналіз інституційної структури, яка в загальному вигляді являє собою впорядковане розташування інституційних складових (економічних інститутів), між якими існують тісні взаємозв'язки [2].

В трансформаційних економіках, до яких належить українська, інституційні зміни проходять досить уповільнено, зокрема про це зазначає Гриценко В. В : «...трансформаційні економіки не забезпечують автоматичного, спонтанного і швидкого формування інститутів нової інституціональної системи» [3, с. 3].

Дослідженню сутності інститутів приділяли увагу Д. Нортон, У. Хамільтон, Д. М. Ходжсон, Дж. Коммонс, Т. Веблен, У. Митчелл, А. Р. Редклиф-Браун, Т. Парсонс, П. О. Нікіфорова, В. Д. Якубенко,

А. А. Ткач, М. Є. Горожанкіна, В. В. Гриценко, А. А. Гриценко, О. Л. Яременко та інші.

Як і будь-яка друга складна багаторівнева система, економічні інститути, потребують певної класифікації. Необхідно відзначити, що існує досить багато різних точок зору дослідників на це питання. Окремі спроби класифікації економічних інститутів робили О. В. Іншаков, Н. Н. Лебедева [4] та В. М. Дерев'янку [2], але цілісного уявлення з даного питання немає.

У зв'язку з цим метою дослідження є формування цілісного уявлення про класифікацію і типологізацію економічних інститутів.

Відносна складність класифікації інститутів проявляється в тому, що вона являє собою розподіл з досить великою кількістю членів на всіх рівнях, що дозволяє створювати класифікаційне дерево, а також використовувати формалізацію для зручності аналізу. Природа соціальних і економічних інститутів складна, а «тому виявляється у наявності безліч принципів, з якими вона повинна узгоджуватися» [5, с. 910]. Загальний же підхід полягає в тому, що окремі емпіричні види повинні взагалі відрізнятися один від одного, не будучи при цьому протилежними.

Класифікація інститутів повинна виходити з їх системності, відобразити адекватні їй характеристики: функціональність, структурність і динамічність. «Головне завдання історії економіки та економічного розвитку - врахувати еволюцію економічних і політичних інститутів, що створюють таке економічне середовище, яке стимулює зростання продуктивності» [6, с. 98]. На основі функціонального, структурного і генезисного підходів в рамках кожного типу і підтипу інститутів можна виділити класи і підкласи, що групують їх за ознаками належності до певної сфери, галузі, рівнем господарювання, масштабами поширення, ступеня зрілості, стадіями розвитку, ієрархії.

Б. Шаванс пропонує таке трирівневе бачення структури інститутів в залежності від їх ваги у життєдіяльності суспільства:

- перший рівень: мова, етика, релігія, сім'я, гроші, власність;
- другий рівень: соціальні умови, звичаї, рутини, правові норми, внутрішні правила організації, контракти, конституції, суспільні устрої;

– третій рівень: ієрархії, асоціації, фірми, професійні союзи, організації підприємств, церкви, університети, держави, політичні партії, уряди, адміністративні апарати, міжнародні організації та угоди.

Російський інституціоналіст М. Дерябіна пропонує визначити першочергово такі інститути:

- приватна власність, як найважливіший інститут ринкової економіки;
- правові регулюючі інститути, що забезпечують чітке розмежування майнової відповідальності (кодекси, закони);
- інститути, що відповідають за власність інших осіб (норми бухгалтерського обліку, банківське регулювання, регулювання ринку цінних паперів та інвестиційних посередників);
- інститути, що структурують та роблять передбачливою поведінку партнерів у ринкових відносинах (контрактне право).

Вітчизняний інституціоналіст В. Якубенко з помір'я усіх соціально-економічних інститутів вирізняє три: власність, влада, управління. Ці інститути є базисними, оскільки виступають підставою для отримання «вмінених» доходів, які визнаються суспільством та визначаються у легітимному правовому полі для отримання прибутку, ренти, зарплатної плати та підприємницького доходу, а це, за висновком вченого, є головним у правилах ринкової гри.

Щодо формування інституційного середовища, то слід урахувати, що Д. Норт виділяв базові інституції та периферію інституційної системи [7]. С. Кірдіна називає периферію комплементарними інституціями. Базові інституції – це глибинні, історично стійкі соціальні відносини, що постійно відтворюються, а комплементарні мають допоміжний характер, забезпечуючи стійкість інституційного середовища в тій або іншій сфері суспільства [8]. До базових інституцій відносяться категорії власності, влади, управління, праці; до допоміжних – підприємництва, конкуренції, ціноутворення тощо. Таким чином, логічний ланцюг формування інституційного середовища може виглядати так: цінності (особистісні і суспільні) → норми (як настанови для людських дій, завдяки яким формуються відносини) → правила (сукупність настанов, які дозволяють чи забороняють певні дії при взаємодії членів суспільства) → інститути як система правил.

В. Ю. Меліхов класифікує економічні інститути в заяложеності від рівня, який вони займають в інституційній системі [9]. Виділяють п'ять рівнів інституційної системи. До першого рівня інституційної системи відносяться інститути, які безпосередньо впливають на пристосування до певних умов економічних агентів (держава, фірми, домогосподарства).

Другий рівень економічних інститутів утворюють самі домогосподарства, підприємства, фірми, які, в свою чергу, мають складну систему економічних і соціальних цілей (підтримання постійної платоспроможності, підвищення прибутковості капіталу, що використовується; зростання конкурентоспроможності продукції, що випускається; створення нормальних умов праці для працівників; забезпечення сприятливого мікроклімату і ряд інших).

Процес суспільного відтворення забезпечує обмін діловою інформацією між основними суб'єктами економічної діяльності (фірмами, банківським сектором, державними структурами). Їх дії в умовах загальної глобалізації повинні узгоджуватися міжнародними інститутами, які складають третій рівень інституційного середовища.

До четвертого рівня економічних інститутів доцільно відносити олігархічну верхівку, яка лобіює у власних інтересах економічну політику, що проводиться державними органами, і займає панівне становище в багатьох галузях економіки.

У сучасних умовах до останнього п'ятого рівня в основному відносяться органи державного економічного управління, найбільші транснаціональні корпорації, міжнародні економічні та фінансові організації.

Використовуючи галузевий підхід, представляється доцільним диференціювати інститути, що функціонують, наприклад, в будівництві, добувній, харчовій промисловості; за сферами господарювання – промислові, сільськогосподарські, транспортні, фінансові, торговельні і т. д.; за рівнями – мега-, макро-, мезо-, мікро-, міні-, нано-інститути; за масштабами поширення – глобальні, странові, регіональні, локальні і т. п.

Клас ієрархічних видів інститутів дозволяє виділити станово-кастовий, бюрократичний і демократичний види. У реальній господарській

практиці відносини між її суб'єктами ґрунтуються як на патерналізмі, так і на партнерстві і обліку бюрократичного впливу на результативність взаємодій.

Цікавою є класифікація економічних інститутів за ступенем участі громадян в економічних відносинах з метою отримання прибутку, яку приводять Д. Аджемоглу и Дж. Робінсон. Вони поділять економічні інститути на екстрактивні та інклюзивні [10, с. 69].

Екстрактивні економічні інститути дозволяють елітам управляти економікою держави для власної вигоди. Вони перешкоджають іншим групам громадян отримувати для себе вигоду з участі в економічних відносинах. Екстрактивні інститути допускають або встановлюють відчуження власності або доходів на користь вузьких груп.

Інклюзивні економічні інститути дозволяють участь якщо не всіх, то великого числа громадян в економічних відносинах з можливістю отримання прибутку. Недоторканність власності гарантується, відчуження власності або доходів не допускається. Інклюзивні економічні інститути підтримуються інклюзивними політичними інститутами, які перешкоджають вузьким групам громадян регулювати економіку держави в свою користь. Саме такі інститути є основою всіх ліберальних демократій сучасності. Держави з інклюзивними інститутами здатні до стабільного зростання, з якого отримує вигоду більшість населення, що зумовлює зростання рівня життя, добробуту і скорочення бідності. держави з інклюзивними інститутами порівняно легше і успішніше долають внутрішні і зовнішні кризи.

Екстрактивні інститути в довгостроковій перспективі перешкоджають економічному розвитку та зростанню в силу декількох факторів. По-перше, неможливість отримати вигоду і можливість відчуження результатів праці створюють негативні стимули для більшості громадян до досягнення економічного успіху. По-друге, вузькі групи, які контролюють економіку, перешкоджають економічному розвитку, тому що нові технології можуть підірвати сектора економіки, що дають їм прибуток, і створити інші групи, які можуть направити економічні ресурси на підлив влади колишніх еліт. Спроби провести модернізацію вузькими елітами неефективні, оскільки такі зусилля носять наздога-

няючий характер і відчують нестачу в ресурсах. Екстрактивні інститути посилюють кризу в країні.

Таким чином, наведена типологія і класифікація типів і видів економічних інститутів не може охопити всі підстави їх внутрішнього ділення, тому є відкритою для доповнення, уточнення.

Проведене дослідження дає підставу констатувати, що українська економіка працює в умовах дії екстрактивних інститутів, які створюють негативні стимули для більшості громадян України до досягнення економічного успіху, та посилюють кризу в країні. Економічне зростання української економіки в умовах екстрактивних інститутів не веде до суттєвого зростання добробуту більшості населення. Для поліпшення якості інституційного середовища в Україні потрібно його реформування в бік створення та розвитку інклюзивних економічних інститутів.

Список літератури

1. De Long B. The New Economy: Backgrovnq, Historical Perspective, Qvestions and Speculations / De Long B., Summers L. // Federal Reserve Bank of Kansas City. Economic Review. – 2001. – P. 30.
2. Деревянко В. М. О классификации экономических институтов / В. М. Деревянко // Финансы. Экономика. Стратегия. Сер. Инновационная экономика: человеческое измерение. – 2011. – № 3. – С. 34–41.
3. Гриценко В. В. Сутність і категоріальна відмінність понять «інститут» та «інституція» [Електронний ресурс] / В. В. Гриценко. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdnuet/econ/2009_4/6.pdf.
4. Иншаков О. В. Типология и классификация институциональных механизмов / О. В. Иншаков, Н. Н. Лебедева // Экономика развития региона: проблемы, поиски, перспективы: Ежегодник. – Вып. 1. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2002. – С. 23–37.
5. Гегель Г. В. Ф. Наука логики / Г. В. Ф. Гегель – СПб. : Наука, 1997. – 920 с.
6. North D. Institutions / D. North // J. of Economic Perspectives. – 1991. – Vol. 5. – № 1.
7. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. ; пер. с англ. – М. : Начала, 1997. – 180 с.
8. Кирдина С. Г. Институциональные матрицы и развитие России / С. Г. Кирдина. – М. : ТЕИС, 2000. – 213 с.

9. Мелихов В. Ю. Экономические институты: сущность, содержание, понятие/ В. Ю. Мелихов // Социально-экономические явления и процессы. – М. – 2011. – №9(031). – С.118–122.

10. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Чому нації занепадають. Походження влади, багатства та бідності / Д. Аджемоглу, Дж. Робінсон ; пер. З англ.. Олександра Демянчука. – 2-ге вид. випр. – К. : Наш формат, 2017. – 440 с.

References

1. De Long B., Summers L. The New Economy: Backqrovnoq, Historical Perspective, Questions and Speculations. Federal Reserve Bank of Kansas City. Economic Review, 2001, pp. 30.

2. Derevyanko V. M. About the classification of economic institutions. J. Finance. Economy. Strategy. Ser. Innovative economy: the human dimension, 2011, no. 3, pp. 34–41 (in Russian).

3. Hrytsenko V. V. Sutnist' i katehorial'na vidminnist' ponyat' «instytut» ta «instytutsiya» [The essence and categorical difference between the concepts of «institute» and «institution»] Available at: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdnuet/econ/2009_4/6.pdf (Accessed 1 October 2017).

4. Inshakov O. V., Lebedeva N. N. Tipologiya i klassifikatsiya institutsionalnyh mehanizmov [Typology and classification of institutional mechanisms]. Ekonomika razvitiya regiona: problemy, poiski, perspektivy: Ezhegodnik – The economy of the region's development: problems, searches, perspectives: Yearbook, Issue 1, Volgograd, VolGU Publ., 2002, pp. 23–37 (in Russian).

5. Gegel G.V. F. Nauka logiki [Science of logic]. St. Petersburg, Nauka Publ., 1997. 920 p.

6. North D. Institutions. J. of Economic Perspectives, 1991, Vol. 5, no. 1.

7. Nort D. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge, 1990. (Russ. ed.: Institutyi, institutsionalnyie izmeneniya i funktsionirovanie ekonomiki, Moscow, Nachala Publ., 1997. 180 p.).

8. Kirdina S. G. Institutsionalnyie matritsyi i razvitie Rossii [Institutional matrices and the development of Russia]. Moscow, TEIS Publ., 2000. 213 p.

9. Melihov V. Yu. Economic institutions: essence, content, concept. Sotsialno-ekonomicheskie yavlenii ya i protsessyi. – Socio-economic phenomena and processes, 2011, no.9(031), pp.118–122 (in Russian).

10. Adzhemohlu D., Robinson J. A. Why nations fail. The origins of power, prosperity, and poverty. Crown Business. N. Y., 2012. 693 (Russ. ed.: Chomu natsiyi zanepadayut'. Pokhodzhennya vlady, bahat'stva ta bidnosti. Kiev, Nash format Publ., 2017. 440 p.).